

Türkçede /+CA/ ile Kurulan Sınırlandırma Yapıları

Muhammed Sami ÜNAL¹

Türkçede /+CA/ ile Kurulan Sınırlandırma Yapıları

Öz

Türk dillerinde /+CA/ ekinin köken ve işlevi konusunda birçok yorum ve karışıklık söz konusudur. Ekin sınırlandırma işlevi bugün neredeyse tüm Türk lehçelerinde kullanılan bazı edatlarla benzerlik ve köken ilişkisi taşıdığını göstermektedir. Türkçenin birçok lehçesinde görülen “cek, çakı, çaklıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin” gibi benzer veya yakın işlevde olan edatların /+CA/ ile sadece işlev yönüyle mi benzediği, yoksa köken itibarıyla da ilgisinin olup olmadığı izaha muhtaçtır. Bazı edatların “-A kadar” anlamıyla sınır bildiren kullanımlarında olduğu gibi /+CA/ eki yönelme hâli eki alan bir kelimedenden sonra kullanıldığında sınırlandırma bildirebilir. Bu çalışmada, eski Türkçe döneminden bugünkü lehçelere ve ağızlara kadar aynı anlamda sınırlandırma bildiren /+gA+çA/ > /+A+çA/ yapıları ile irtibatlı olduğu düşünülen bazı edatlar karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınırlandırma, /+CA/ eki, /+gA+çA/ sınırlandırma hâli

Delimitative Constructions Formed with the Morpheme /+CA/ in Turkish

Abstract

There are various interpretations and uncertainties regarding the origin and function of the morpheme /+CA/ in Turkic languages. Its delimitative function appears to parallel certain postpositions found across many Turkic varieties, such as *cek, çakı, çaklıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin*. Whether these items share only a functional similarity with +ça, or also an etymological link, remains a subject of debate. In several contexts, especially when following a noun marked with the dative case, /+CA/ can express a meaning similar to “up to” or “as far as” or “until.” This study compares /+gA+çA/ > /+A+çA/ constructions, which have conveyed delimitation from Old Turkic to contemporary dialects, with select postpositions that may be historically or semantically related.

Keywords: delimiting function, /+CA/ suffix, /+gA+çA/ delimitative case

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Türkçede /+CA/ eki, araştırmacılar tarafından köken itibarıyla birçok farklı kelimeyle ilişkilendirilmektedir. En eski örneklerinden bugüne ekin bir hâl eki olarak eşitlik, sınırlandırma ve kıyas bildirdiği, sıfat-fiil ekleriyle kalıplaşarak zarf-fiil ekleri oluşturduğu, bazı kelimelerdeki kullanımlarında ise isimler ve zarflar türetebildiği bilinmektedir. Korkmaz, Türkçedeki hâl eki olan /+CA/ eki ile kalıplaşmış şekiller oluşturan /+CA/’nın birbirine uygun olduğunu ancak bunun köken sorununa çözüm olamayacağını belirtir ve /+CA/ ekinin köken itibarıyla Deny (1941) ile Kotwicz’in (1953) zaman, devir anlamındaki *çağ<*çan* kelimesine bağlantısını uygun bulmaz (Korkmaz, 2023, s. 13-14). Korkmaz’ın /+CA/ ekini bir hâl eki olarak görmesi (2023, s. 14), çalışmada da görüşlerine yer verdiği Ramstedt’in (1903) “ça”yı Moğolca şimdiki zaman zarf-fiili yapan /-mag-ça/ ekindeki Türkçe, Moğolca ve Mançucada ortak bir hâl eki ile bağlantılı kabul etmesiyle örtüşmektedir.

Kâşgarlı’nın Divan’ında “bir şeyin özünü aynını bildiren kelime” olarak bildirdiği, “*çak ol atnı tutgıl/ta o atnı kendisini yakala, tam şu atı tut; çak amaçnı urgıl/ta nişangâhı vur, hedefin ta kendisini vur*”

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, sami.unal@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2797-6105>

(Atalay, 1985, s. 333; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 144) örneklerinde yer alan “ta, tam” anlamı verilen “çak” ile ekin köken ilgisi olduğu da ayrıca düşünülebilir. Ancak Divan’da ayrı bir madde olarak “ça” “Benzetme edatıdır. Arapçadaki benzetme kefi’ne benzer. *ol meniñ çe* = o, benim gibidir; *bu anıñ ça* = bu, onun gibidir” (Atalay, 1985, C. III, s. 207; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 438) şeklinde günümüzdeki bir işleviyle örtüşecek şekilde gösterilmektedir. Bugünkü kullanımlarda karışıklık arz eden yapıların aslında Divan’da iki ayrı maddeden de anlaşılacağı üzere ayrımı söz konusudur.

İpek’in Eski Uygur, Karahanlı, Çağatay, Eski Anadolu, Osmanlı, Gagavuz, Yeni Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Yeni Uygur, Kazan Tatar, Kumuk, Başkurt, Karaçay-Malkar, Nogay, Karakalpak, Altay, Hakas, Şor, Tuva, Çuvaş ve Yakut Türkçelerinde varlığını bildirdiği pekiştirme edatlarından olan “çak, çakı, çaklı, çe, çeyin, çın” gibi edatların (İpek, 2018, s. 490-493) “-A kadar” anlamından farklı olan diğer kullanımları şekil ve işlev olarak birbirine karışmıştır. İpek’in bir diğer çalışmasında da yer alan ve bu edatların “-A kadar” anlamından çok uzak olan kullanımları işlev olarak birbirinden farklıdır. Karışıklık söz konusu olan edatlardan “çak” edatı Kırım Tatar, Türkiye, Karay ve Çuvaş Türkçelerindeki kullanımları dışında belirtilen tüm lehçelerde “tam, işte, belki, vakit, zaman, asla vb.” anlamlar taşımaktadır (İpek, 2009, s. 124-138). *çakı, çaklı* ve *çeyin* edatlarının ise kullanıldığı lehçelerin neredeyse tümünde “-A kadar vb.” (İpek, 2009, s. 139-153) işlevinde olduğu görülür. Tatar, Kırgız, Başkurt, Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçelerinde /+çA/, “+A kadar” anlamıyla yönelme hâlinde sonra gelen bir edat (Alkaya, 2022, s. 251) olarak kullanılmaktadır. Bu edat yapıları arasında ortak noktalar olmasına rağmen belirgin işlevsel farklılıklar da mevcuttur. İşlevsel olarak farklı biçimlerde kullanılan bu edatların köken itibarıyla da farklı kelime yahut eklerden doğarak gelişmiş olabileceği fikri yanlış olmasa gerekir.

Li’nin “-A kadar” anlamıyla verdiği ve bazılarını ihtiyatla Çince 尺chǐ: uzunluk birimi, cetvel kelimesine dayandırdığı “cek, çakı, çaklığ, çamalı, çe, çekem, çen, çenli, çeyin” (Li, 2022 s. 205-220) gibi edatların /+CA/ ile sadece biçimce benzerliğinin olmaması gerekir. Korkmaz’ın (2023, s. 27-29) Eski Türkçeden beri varlığını bildirdiği /+gaça/ yapısı bu edatların bazılarıyla tamamen aynı işlevdedir. Sınırlandırma bildiren ve yönelme hâli eki almış kelimelerin üzerine gelen /+CA/ eki ile aynı şekilde “-A kadar” işleviyle sınırlandırma, mukayese, miktarda veya boyutta eşitlik bildirebilen edatların, Kâşgarlı’nın Divan’ında da yer alan, “işte, tam, vakit, zaman, asla vb.” anlamlar taşıyan pekiştirme edatı *çak*’tan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Karay, Kırım Tatar, Türkiye ve Çuvaş Türkçelerindeki sınırlandırma bildiren “çak” yapıları ise pekiştirme edatı olan “çak” edatından farklıdır. Diğer tüm lehçelerde Kâşgarlı’nın “bir şeyin özünü belirten kelime” şeklinde açıkladığı pekiştirme işleviyle kullanılan “işte, tam, vakit, zaman, asla vb.” anlamlardaki “çak” edatının Deny (1941), Kotwicz (1953) gibi araştırmacıların benimsediği “zaman, devir, kök” anlamındaki Türkçe kelimeyle köken ilgisi muhtemeldir. Sınırlandırma bildiren /+ça+ok>+çak/ (belki Ç. chǐ > Ko. cʰək > T. çak) ile /+gA+çA/ yapılarının tümü ise bazı Altay dillerinde ortak olan /+CA/ ekiyle ihya edilmiş olmalıdır. Bu durumda iki farklı edat yapısı olduğunu söylemek mümkündür. Bu edatların biri pekiştirme işlevli “çağ: devir, zaman, kök” kelimesiyle mana ve köken birliği olan bir “çak” yapısı, diğeri ise bazı Altay dillerinin ortak hâl eki olan /+CA/ eki ve bu ekle ihya edilmiş yahut bu ekle kökteş sınırlandırma edatlarıdır.

Sınırlandırma ve ölçü bildiren /+CA/ eki ve bu ekle bağlantılı edatların Li’nin (2022) Koreceye de Çince den geçtiğini belirttiği “尺-chǐ: uzunluk birimi, cetvel” anlamındaki kelime ile anlam benzerliği ayrıca dikkat çekmektedir. Burada /+CA/ ekinin yönelme hâli ekinden sonraki kullanımlarının ve bu ekle bağlantılı edatların daima bir ölçü yahut sınır ortaya koyması Li’nin görüşünü desteklemektedir. Ölçü bildiren bir kelimenin çok eski dönemlerde Türkçeye girerek aşınmasıyla bugünkü eşitlik eki oluşmuş olabilir. Kökeni için eldeki örnek ve kullanımların yeterli olmadığı açıktır. İster ödünç bir kelimedenden aşırınsın ister Türkçe kökenli bir kelimedenden gelsin /+CA/ eki, Türkçe, Moğolca ve Mançuca gibi Altay dillerinin ortak bir ekidir. Türkçede yönelme hâli eki üzerine gelen kullanımlarında sınırlandırma bildirmekte, kendisinden ihya edildiği veya kökteş olduğu düşünülen aynı işlevdeki bazı edatlar,

Çince de yer alan ve Korecede kullanılan “ㄹ-chŭ: uzunluk birimi, cetvel” kelimesiyle bağlantılı görülmektedir.

1.1. Amaç ve Önem

Bu çalışmada /+CA/ ekinin sınırlandırma bildirdiği yapıların eski Türkçeden günümüze Türk lehçe ve ağızlarındaki işlev ve kullanımlarına dikkat çekmek ve bu ekle irtibatlı olduğu düşünülen sınırlandırma işlevli edatları tanıtmak amaçlanmıştır. Bazı edatların “-A kadar” anlamıyla sınır bildiren kullanımlarında olduğu gibi /+CA/ eki yönelme hâli eki alan bir kelimedenden sonra kullanıldığında sınırlandırma bildirmektedir. Bununla beraber Türkçede sınırlandırma bildiren bu yapı unsurlarıyla sadece şekil benzerliği bulunan başka edatlar vardır. Bu edatlar ile sınırlandırma bildiren /+CA/ ve /+CA/ ile irtibatlı edatların birbirlerinden ayrı olduklarının ortaya konması, bugüne kadar süren karışıklığın giderilmesi ve işlev ayrımı yapılan edatların doğru tanımlarının yapılarak Türkçe söz varlığının belirginleştirilmesi bakımından değerli olacaktır. Bu amaç ve amacın ihtiva ettiği önem doğrultusunda eski Türkçe döneminden bugünkü Türk lehçelerine ve Türkiye Türkçesi ağızlarına kadar aynı anlamda sınırlandırma bildiren /+gA+çA/ > /+A+çA/ yapıları ile irtibatlı olduğu düşünülen bazı edatlar karşılaştırılmıştır.

1.2. Problem

Türkçede /+CA/ ekinin köken ve işlevleri konusunda birçok yorum ve karışıklık vardır. Ekin sınırlandırma işlevi, Türk lehçelerinde kullanılan “cek, çakı, çaklıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin” gibi bazı edatlarla benzerlik ve köken ilişkisi taşıdığını göstermektedir. Türkçenin birçok lehçesinde kullanılan benzer veya yakın işlevde olan bazı edatların /+CA/ ile sadece işlev yönüyle mi benzediği, yoksa köken itibarıyla da ilgisinin olup olmadığı izaha muhtaçtır. Sınırlandırma işleviyle en eski dönemlerden itibaren izi sürülebilen /+CA/ ve ondan ihya edildiği düşünülen edatların yaygın kullanımı, sınırlandırma işlevli bu yapılarla sadece şekil olarak benzeyen bazı edatların birbirine karışmasına neden olmuştur. Bu problem doğrultusunda çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

Eski Türkçe döneminde ve tarihî Türk lehçelerinde sınırlandırma işlevli yapılar nelerdir?

Sınırlandırma işlevli yapılar arasında /+CA/, /+gA+çA/ > /+A+çA/ yapıları Türkçenin hangi tarihî devrinden itibaren örneklenebilmektedir?

Sınırlandırma bildiren /+CA/ eki çağdaş Türk lehçelerinde mevcut mudur? Ekin lehçelerde sınırlandırma bildiren başka yapılarla ilgisi nedir?

Türk lehçelerinde sınırlandırma işlevli yapılarla şekil benzerliği olan ancak sınırlandırma göreviyle kullanılmayan diğer yapıların köken ve işlev ilgisi var mıdır?

Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında /+CA/ ekinin sınırlandırma bildirdiği kullanımlar nelerdir?

1.3. Yöntem

Araştırmanın amacına uygun verilerin toplanması için tarama modellerinden genel tarama türü kullanılmıştır. Tarama araştırmalarında geçmiş olaylara ilişkin olgu bulma, ilişki kurma ve yargılarda bulunabilme amacıyla kanıt toplanması ve bunların değerlendirilmesi önemlidir (Kıncal, 2014). Eldeki çalışmada kullanılan veriler de tarama modelleri içinde değerlendirilebilen doküman/belge inceleme yöntemi ile elde edilmiştir. Doküman/ belge incelemesinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri toplanır. Belge incelemesi tekniği ile bulguların tespit edilerek seçilmesi, değerlendirilmesi ve sentezlenerek analitik süreç içinde yorumlanması gerçekleştirilir (Bowen, 2009, s. 28). Çalışmada bu yöntemle /+CA/ ekinin eski Türkçeden günümüze Türk lehçe ve ağızlarındaki işlev ve kullanımları incelenmiştir. Art zamanlı olarak sınırlandırma işlevli /+CA/ ekinin ve ekle ilişkili sınırlandırma yapılarının tarihî metinlerinde ve bu metinler üzerine yapılan çalışmalarda yer alan şekil ve işlevleri ile

çağdaş lehçe ve ağızlardaki kullanımları tespit edilerek karşılaştırılmış; ekle köken ve işlev olarak ilgisi bulunan diğer yapıların tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanımları değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonunda, sınırlandırma bildiren /+CA/ eki ve bu ekle ilişkili yapılarla karıştırılabilen bazı edatların farkı belirlenmiş; /+CA/ ekinin köken ve işlevine dair açıklayıcı veriler içeren kullanımlar ortaya konmuştur.

2. Eski Türkçe ve Tarihî Türk Lehçelerinde Sınırlandırma Bildiren /+CA/'lı Kullanımlar

Korkmaz (2023), /+CA/ ekinin sınırlandırma göreviyle Köktürk, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinin metinlerinde pek işlek olmadığını, bu devir metinlerinde yönelme hâli ekinin sonradan tegi<teg-i, tegü<teg-ü edatının yaygın olduğunu söyler. Yazıtlarda ancak, *ben Bilge Tonyukuk altun yışğaça keltimiz* (ETY 112B, 37) cümlesindeki gibi bir iki örnek bulunabildiği belirtilir (Korkmaz, 2023, s. 28). Eski Türkçe döneminde yönelme hâli eki üzerine gelerek sınırlandırma bildiren +teg, +tegi edatları şu şekilde örneklenir: Bu *Tabgaçda yırıya teg oguz ara yeti eren yağı bolmuş*. "Bu Çinde kuzeye doğru Oğuzlar arasında yedi er düşman olmuş." (ETY 128,5), *Birgerü tokuz ersin-ke tegi süledim*. Güneyde Dokuz Ersine kadar sefer ettim." (ETY, KT, I C 3), *Katıña tegi kalmaduk, bükiñe tegi kodmadık...* "Kıyısına bucağına kadar hiçbir yer kalmamış..." (BTK, Ir., 9) (Coşkun, 1997, s. 430). Çitler (2022), Eski Türkçede ve tarihî Türk lehçelerinde /+CA/ ekinin sıfat ve zarf yapan işlevleri ile ikilemelerdeki kullanımlarını vererek ekinin sınırlandırma işlevinden söz etmez.

Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesine ait eserlerde /+GAÇA/yapılarına rastlanmadığı, Abidelerdeki yoğun kullanımlarda olduğu gibi "teg, tegi, tegin, teginçe, tegrü" gibi edatların /+GAÇA/yapıları yerine kullanıldığı belirtilir (Coşkun, 1997, s. 429-431). Eski Uygur Türkçesinde "kadar" anlamında ve sınırlandırma işlevinde olan /+CA/ ekli örnekler yönelme hâli eki olmaksızın isimlerin üzerine gelebilmektedir. "yédi kün bélçe boğazça suvda yorıp..." (Prens KP, XXXVI)" (Eraslan, 2012, s. 152) örneğinde ekinin sınırlandırma işlevi yönelme hâli eki olmadan kurulabilmektedir.

Korkmaz'ın (2023, s. 28) Oğuz Kağan destanındaki "ta gün batuşıgaça tegen irdi (28-319), kökkeçe atun (30-346)" örneklerindeki kullanımlarını canlılık belirtisi olarak gördüğü /+GAÇA/yapılarıyla Çağatay Türkçesinde sık sık karşılaşılmaktadır. Eckmann (1988), eşitlik ekinin işlevleri arasında bir hareketin vesile olduğu sonuç veya hedefe işaret için, sık sık yönelme hâli ekinin sonradan sınırlayıcı olarak getirilmesini de sayar. Ekinin bu işlevine verilen örnekler şunlardır: "yarım küneçe «yarım güne kadar» İsk. 209b:19, otuz yaşka yakınğaça nazm étmeydür érdi «otuz yaşlarına kadar şiir yazmamış idi» Mec. 60b:3, kıyametğaça «kıyamete kadar» Mec. 36:2, yol yürüp kéçe subh çağıgaça yéttiler şehrinğ kırağıgaça «gece yol yürüyüp sabaha doğru şehrin kıyısına kadar ulaşılar» SS 139:387 (Eckmann, 1988, s. 73). Çağatay Türkçesinde üçüncü şahıs iyelik eki üzerine geldiği belirtilen "soñuca sonuna kadar (LÇ. 194)" (Korkmaz, 2023, s. 28) şeklindeki kullanım, Eski Uygur Türkçesindeki yönelme hâli eki olmadan kurulan yapılara benzemektedir. Bu kullanımların dışında, Çağatay Türkçesinde sınırlandırma hâlinin /+ğaça/, /+geçe/, /+kaça/, /+keçe/ eklerinin yanı sıra yönelme hâlinde bulunan isimlere *degin, deginçe, degünçe, tegi, degrü, tegrü, tigrü, tegüre ve çağlığ/çaklık* edatlarının getirilmesi ile de yapıldığı belirtilir (Uçar, 2011, s. 440). Çağatay Türkçesinde /+GAÇA/şeklindeki sınırlandırma yapılarına benzer bir diğer kullanım ise /+dA+ÇA/ şeklindedir. Çağatay Türkçesindeki "tört kündeçe" (Eckmann, 1988, s. 72) örneğinden sınırlandırma bildiren /+GAÇA/yapısındaki yönelme hâli eki yerine /+dA/ bulunma hâli ekinin de kullanılabildiği anlaşılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde sınırlandırma bildiren yapılar arasında gösterilen /+CA/ ekine rastlanır. Ali'nin Kısası Yusuf'undaki "zindangaça, bu demgeçe, beş yılğaça" (Korkmaz, 2023, s. 29) örnekler yönelme hâli eki üzerine gelen /+CA/ yapılarıyla oluşturulmuş sınırlandırma bildiren örneklerdir. İsimler üzerine yönelme hâli eki olmadan gelen /+CA/ ekinin bu dönem eserlerinde nadir birkaç örnek dışında sınırlandırma bildirmediği, "eşitlik, miktar, mukayese, benzerlik, bulunma ve niteleme" (Salan, 2020, s. 34-35) gibi anlamlar bildirdiği görülür. Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerden seçilen cümlelerdeki "igne yurdusun+ca od, iğne deliği kadar ateş; Uhud tağın+ça yazuk, Uhud Dağı kadar günah; üç benî

âdem ömrin+ce+dür, üç insan ömrü kadardır” (Salan, 2020, s. 35) gibi kullanımlarda /+CA/ eki miktarda ve büyüklükte eşitlik bildirmektedir. Sadece “...*urmayası yidi yaşın+ça*, yedi yaşına kadar vurmayacak” (Salan, 2020, s. 34) örneğinde /+CA/ eki yönelme hâli eki olmaksızın tıpkı Eski Uygur ve Çağatay Türkçelerinde olduğu gibi sınırlandırma bildirir. Eski Anadolu Türkçesinde sınırlandırma bildiren kullanımlar arasında /+GAÇA/ yapısının aynı işlevinde /...+dAn ...+eçe+aça/ şeklinde kullanımlar vardır. Salan (2020, s. 221) bu tarz kullanımlar için şu örnekleri verir: “*bêş dirhem+den on dirhem+eçe*, beş dirhemden on dirheme kadar; *on dirhemden yigirmi dirhem+ece*, on dirhemden yirmi dirheme kadar” (Yaylagül, 2010, s. 182-189). Bu gibi kullanımlar, aynı dönem eserlerindeki /+den/...+e+dek yapılarıyla denk görülür ve bunların daha sık kullanıldığı belirtilir (Salan, 2020, s. 221). Öner ise *teg* ve *çen* gibi sınırlandırma bildiren edatları denk görür; “Osm. *kimi topugunadan kimi dizineden kimi bogazınadan Kimi depesineden der içinde yatsa gerektir*” örneğindeki +A+dAn yapılarını *ten<Eski Türkçe *teg edatıyla ilişkilendirerek Azerbaycan Türkçesinde “kadar” anlamındaki -çen ile Çuvaş Türkçesindeki -çen sınırlandırma yapılarını Osmanlı Türkçesindeki -den<teg ile denk kabul eder (Öner, 1999, s. 15). Bu durumda Korkmaz’ın (2023) aynı kavramı ifade etmek üzere birlikte kullanılan edat ve ek ile bir başka edatın birbiri yerine geçmesi tezi, /+GAÇA/ > /+AÇA/ ile /+a+dak/ > /+e+dek/ yapılarının birbiri yerine kullanılmasından anlaşıldığı gibi Eski Anadolu Türkçesinde de geçerlidir. Dede Korkut’ta yer alan *sabadanca* ve *öğledence* gibi kullanımların ikisine de sınırlandırma işlevi nedeniyle “sabaha kadar” ve “öğleye kadar” anlamlarını vermenin daha doğru olacağı belirtilir (Öner, 2013, s. 3395). Sev de bu kullanımları /+dAn+ça/ şeklinde sınırlandırma bildiren yapılar arasında gösterir (Sev, 2007, s. 548). Bu durumda Çağatay Türkçesinde +daça yapısında olduğu gibi yönelme hâli eki yerine kullanılan bir başka hâl ekinden söz edilebilir. Sev’in (2007) /+CA/ ekinin sınırlandırma görevi arasında gösterdiği /+GAÇA/ ile yönelme hâli yerine bulunma hâlinin kullanıldığı +dAÇA, çıkma hâlinin kullanıldığı /+dAnÇA/ yapıları dışında kalan “kadar” edatı işlevindeki Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçelerine ait örneklerin tümünde vasıfta, miktarda, büyüklükte eşitlik/benzerlik ve mukayese anlamları görülür.

Salan (2020) Eski Anadolu Türkçesinde sınırlandırma yapıları arasında “çık” edatını da “çak” edatının ses değişimine uğramış bir varyantı olarak kabul eder. Ancak verilen örneklerle bakıldığında “çık” edatının “sadece, yalnız” anlamlarında DLT’deki “çak” edatında olduğu gibi pekiştirme bildirdiği görülür. Örneklerden bazıları şunlardır: “*Çık 'avratdan ersüz oğlan vücûda getürdüm 'İsâ gibi. Çık erden 'avratsuz oğlan vücûda getürdüm Şit gibi*, sadece kadından Hz. İsa’yı vücuda getirdim. Sadece erkekten Şit peygamberi vücuda getirdim; *benüm sözüm çık şefkatdandır*, benim sözüm sadece şefkattendir” (Salan, 2020, s. 193-194). Kâşgarlı’nın “ta” anlamıyla verdiği “çak” pekiştirme edatı, Batı Türkçesinde “işte” anlamıyla “*neşatın çak andan berü batdı uş*” (Hacıeminoğlu, 2015, s. 306) şeklinde yer alır, aynı zamanda “aferin” anlamıyla Süheyl ü Nevbahar’da “*ki tat u moğal ede şabaş u ça ça*” (Hacıeminoğlu, 2015, s. 296) örneğinde geçen “ça” şeklindeki edat da pekiştirme göreviyle kullanılır. Karahanlı ve Harezmi sahasında “aynen, tıpkı” anlamlarıyla kullanılan “çın” edatı ise kuvvetlendirme edatlarından (Hacıeminoğlu, 2015, s. 220). Bu şekilde “işte, tıpkı, ta, aferin vb.” anlamlarıyla örneklenen “çak, çık, çın, ça” edatları ile sınırlandırma işlevli olan “/+GAÇA/ > /+AÇA/ > nadiren /+CA/” yapıları birbirinden farklıdır. Kâşgarlı da Divan’da bu farkı, iki farklı madde ile aslında göstermiştir.

Yukarıda verilen tüm örnek ve kullanımlarda görüldüğü gibi Eski Türkçede /+gA+ça/ yapıları işlek değildir. Bu yapıların yerine yönelme hâli eki üzerine “teg, tegi” edatları sıklıkla kullanılır. Abidelerde çokça geçen “teg, tegi, teginçe, tegrü” edatları sınırlandırma işlevi için tercih edilmiştir. Uygur döneminde ise /+CA/ ekinin tek başına sınırlandırma bildirdiği kullanımlar mevcuttur. Sınırlandırma bildiren /+gA+ça/ yapılarının yaygın kullanımına özellikle Çağatay Türkçesinde rastlanır. Bu dönemde “degin, deginçe, degünçe, tegi, degrü, tegrü, tigrü, tegüre ve çağlıg/çaklık” edatlarının yanında /+gA+ça/ yapısı sınırlandırma bildirmek için sıklıkla kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise sınırlandırma bildiren /+CA/ eki, /+gA+ça/ yapılarının yanında /+dAn+CA/, /+dA+CA/ şeklinde farklı hâl

ekleriyle kurulan yeni şekillerde yine sınırlandırma işleviyle kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde “sadece, yalnız, aynen” vb. anlamlarla kullanılan “çık” ve “ça” edatları ise /+CA/ ekiyle ihya edilen ve sınırlandırma bildiren “çak” edatından farklı bir edattır. Bu edatların farkı Kâşgarlı’dan beri bilinmektedir. Sınırlandırma bildiren yapılarda hâl eklerinden sonra gelerek kullanılan /+CA/ ekinin Eski Türkçe ve tarihî Türk lehçelerinde sıklıkla olmasa da kullanıldığı söylenebilir. Çağatay ve Eski Anadolu Türkçelerindeki yaygın kullanım sonucunda pekiştirme edatlarıyla karışıklığın başladığı anlaşılmaktadır. Sınırlandırma bildiren /+CA/, /+gA+çA/ yapılarıyla bu yapılardan gelişen diğer şekillerin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı ise oldukça yaygındır.

3. Çağdaş Türk Lehçelerinde Sınırlandırma Bildiren /+CA/’lı Kullanımlar

Türkçede “*kadar, teg, tekli, teki, teñ, deñlü, tegi, degin, dağın, kibi, çen, çenli, çaklı, hetli, şiti, cete, cetire, çetire, çitire, hıza*” gibi edatlar sınırlandırma işleviyle kullanılabilir (Öner, 2003, s. 149). Bu edatlardan bazısının farklı dillerden ödünç olduğu, bazısının zarf-fiil kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Sınırlandırma işleviyle kullanılan bu edatlardan “*çen, çenli, çaklı*” gibi edatların görevinin Eski Türkçe ile tarihî lehçelerde /+gA+çA/ >/+A+çA/>/+CA/ yapılarıyla da sağlanabilmesi ve bu edatlar üzerine araştırmacıların yaptığı yorumların /+CA/ ekiyle bağlantısı edatların köken itibarıyla ekle bağlantılı olabileceğini göstermektedir. Ekle köken bağı olabilecek “*çen, çenli, çaklı*” gibi edatlarla aynı işlevdeki sınırlandırma edatları, son çekim edatı olarak isimlere yönelme hâlinde birleşirler (Öner, 2013, s. 3391). Bugünkü Türk lehçelerinde kullanılan “*cek, çakı, çaklıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin*” gibi edatlar sınırlandırma işleviyle birer son takı olarak yaygın kullanıma sahiptir.

Li (2022) eşitlik durum ekiyle aynı biçimde olan ve yönelme hâlinde sonra gelen /+çe/’yi bir işin, bir durumun sona erdiği noktayı ve zamanı gösteren bir son takı olarak gösterir. Günümüz Türk lehçelerinden verilen tüm örneklerin “-A kadar” anlamında bugünkü Anadolu ağızlarındaki kullanımıyla bire bir örtüştüğü görülmektedir. Tüm lehçelerdeki kullanımlarında yönelme hâlinde sonra gelen +ça/çe, Karakalpak Türkçesinde -şa/-şe, Başkurt Türkçesinde -sa/se varyantlarıyla kullanılmaktadır.

Çağdaş lehçelerde sınırlandırma işleviyle kullanılan “*cek, çakı, çaklıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin*” edatlarının yapı ve işlevlerine bakıldığında köken olarak /+CA/ ekiyle irtibatlı olması yahut bu edatlardan /+CA/ ile ihya edilmiş olması gerekir. Yine bu edatlar, şekil benzerliği nedeniyle çağdaş Türk lehçelerindeki diğer bazı edatlarla karıştırılmaktadır:

çakı ve çaklıg: Li (2022) bu iki edatı da *çak* “ölçü” anlamındaki kelimeyle, bu kelimeyi ise ihtiyatla Çince 尺 chǐ: uzunluk birimi, cetvel kelimesiyle bağlantılı kabul eder. Edatların sonundaki ekleri ise iyelik eki ve sıfat eki olarak belirtir (Li, 2022, s. 206-207). Edatların çağdaş lehçelerdeki kullanımlarına bakıldığında *çakı* edatının Kumuk Türkçesindeki, *çaklıg>çaklı* edatının ise Tatar, Karaçay Balkar ve Başkurt Türkçelerindeki bazı örnekleri dışında diğer lehçelerde sınırlandırma bildirmediikleri, “*kadar, gibi*” edatlarının işleviyle benzer olarak kıyaslama, miktar, benzerlik, ihtimal vb. anlamlar taşıdığı anlaşılır. Çincedeki ölçü birimi anlamındaki kelimeyle köken bağı olduğu görüşüyle kelimenin uzunluk birimi, cetvel anlamıyla Koreceye de geçmesi benzer durum olarak kabul edilir. Ancak Korecede sınırlandırma bildiren -까지 (ggaci) “belirlenmiş bir zaman, dönem ya da yerin son noktasını belirtirken kullanılan ve -A kadar anlamında” (Öztürk, 2016, s. 52) bir ek mevcuttur:

“시까지 기다리고 있었어요 “2 Giggaci gidarigo isiossioyo” -Saat 2’ye kadar beklemekteydim. 남대문까지 걸어서 갔다 “Namdemunggaci giorosio gadda” -Namdemun’a kadar yürüyerek gittim” örneklerinde -까지(ggaci) eki yukarıdaki örnek saat yani 시(Şi) sözcüğüne gelerek belirlenmiş bir zamanın son noktasını, diğerinde ise belirli bir yerin son noktasını belirtmektedir (Öztürk, 2016, s. 52). Korecedeki bu kullanımların /+gA+çA/ yapılarıyla şekil ve işlev benzerliği dikkate değerdir. Korecedeki bu ek “de, dahi, bile” anlamlarında pekiştirme unsuru olarak da kullanılabilir.

Eckmann'ın (1988, s. 90), çağ "ölçü" kelimesini köken olarak gösterdiği *çağlıg* edatı ve Öner'in (2003, s. 156) bu edattan asimile bir şekilde oluştuğunu belirttiği *çakı* edatı Tatar, Başkurt, Kumuk ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde "-A kadar" anlamıyla sınırlandırma işlevli kullanılmaktadır. Bu edatlar bazı çalışmalarda köken itibarıyla Çinceye dayandırılmaktadır. Sınırlandırma bildirdiği kullanımlar birkaç çağdaş lehçede mevcutken edatların diğer kıyaslama, miktar, benzerlik, ihtimal vb. anlamlarındaki kullanımları birçok çağdaş lehçede yoğun görülmektedir. Kökeni itibarıyla /+CA/ ekiyle bağlantılı kabul edilebileceği gibi başka bir kelimedenden de ihya edilmiş olsa özellikle sınırlandırma işlevlerinde /+gA+çA/ yapısıyla ortak yönleri vardır. Bu durumda /+CA/ ekiyle ya köken birlikleri ya da işlev ve kullanım özellikleri nedeniyle birbirleri yerine kullanılmalarından doğan bir karışıklık olduğunu söylemek mümkündür.

çamalı: Tahmin, yaklaşık ölçü, yaklaşık tanım anlamındaki "çama" kelimesinin sıfat biçimi olduğu belirtilmektedir (Li, 2022, s. 211). Yalın durumdaki sözcüklerden sonra gelen edat; Türkmen, Özbek, Kazak, Karakalpak, Kırgız ve Başkurt Türkçelerinde *çemeli*, *çamalu*, *şamalı*, *samalı* gibi varyantları ile daima "yaklaşık, kadar, aşağı yukarı" anlamlarıyla kullanılmaktadır. Edatın +lı eki olmadan "çama" şeklinde, iyelik eki almış "çaması/şaması, çamasında/şamasında" vb. şekillerinde kullanımları birçok lehçede görülür. Başkurt Türkçesinde ise *samalı* şeklindedir (Alkaya, 2022, s. 265). Bu tarz kullanımlarında "sırasında, sularında, tahmini olarak, yaklaşık olarak, gibi, kadar" vb. anlamları karşılamaktadır. Ölçü bildirmesi edatın /+CA/ ile veya Çince kökenli Korecede de mevcut Türkçe *çağ* ~ Korece *cʰək* < Çince *chǐ*: uzunluk birimi, cetvel kelimesiyle bağlantılı olması ihtimalini güçlendirir. Anadolu ağızlarında "çama, çeme" şeklindeki eşitlik hâlinin "ma<yime/yma" enklitiği ile geliştirilmiş kullanımlara benzer bir durum vardır. Örneğin Erzincan'da *epeyceme*, *güzelceme*, *hascama* (Sağır, 1995, s. 144) şeklinde sıfat ya da zarfların pekiştirildiği kullanımlar yaygındır. Anadolu ağızlarında *ma/me* edatının -m şeklinde ekleştiği, bazı örneklerde *ma/me* şeklinde korunduğu bilinmektedir (Atay, 2002, s. 826-828). Çağdaş lehçelerdeki "çama, çamalı" edatlarının "sırasında, sularında, tahmini olarak, yaklaşık olarak, gibi, kadar" vb. anlamlarından uzak görünse de Anadolu'daki "çama/çeme" kullanımların ölçü bildirmesi ve bunu eşitlik ekine kaynaşık bir enklitikle oluşturması bu kullanımların tam olarak denk olmasa da benzer şekiller olduklarını göstermektedir. Tatar Türkçesinde "yakın ölçü;" Kırgız Türkçesinde "göz kararı, takriben takdir;" Kazak Türkçesinde "bir şeyin büyüklüğü, genişliği hakkında tahmin;" Başkurt Türkçesinde "ölçü" (Alkaya, 2022, s. 265) anlamlarındaki "çama" kelimesinin /+CA/ eki ile ilgisinin köken ortaklığından olabileceği en güçlü ihtimaldir. Hiçbir kullanımında yönelme hâli ekinden sonra sınırlandırma bildiren son çekim edatı özelliği göstermez. Anadolu'daki işlev ve anlam olarak ilgisiz olan ancak şekil benzerliği taşıyan "çama/cama" eşitlik eki + enklitik kaynaşmasıyla kurulan yapılarda olduğu gibi "çama, çamalı, çemeli, çamalu, çaması, samalı, şamalı, şaması" gibi edatların da *ça<çağ* ve *ymä*: aynı türden olmayan vasıflıkları ayıran bir son çekim edatının" (Gabain, 1988, s. 95) kaynaşmasıyla ihyası mümkün görünmektedir. Genel kullanımlarında edatın sonunda yer alan +lı eki ise Eski Türkçede edat olarak kullanılan bazı kelimelerde görülen bir durumdur (Atay, 2010, s. 22). Eski Türkçede özellikle yabancı menşeli kelimelerin edat olarak kullanımlarında +lıg>+lı eki görülebilmektedir. Çince kökenli "teng: ölçü" kelimesinden "tenglig: kadar" (Gabain, 1988, s. 298); "yang: tarz, suret, usul, metot" kelimesinden "yanglig: gibi" (Barutçu Özönder, 1998, s. 200) edatlarının oluşturulduğu gibi *çamalı* edatı da Çince "chǐ: uzunluk birimi, cetvel" kelimesinin +ma enklitiği ve +lı eki ile genişletilip "ölçü, sınır" bildiren bir edat olarak ihya edilmiş olmalıdır. Bu durumda /+CA/'nın kökeni için de uygun görülen Çince "chǐ: uzunluk birimi, cetvel" kelimesinin bazı enklitik ve eklerle genişletilerek edat olarak kullanımının bugün özellikle kuzey grubu Türk lehçelerinde yaygın olduğu söylenebilir. Edat, kullanımlarında sınırlandırma bildirmese de sınırlandırma bildiren /+CA/ eki ile köken ilgisi mevcuttur.

cek: Türkmen, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde yönelme hâli ekinden sonra sınırlandırma göreviyle kullanılan bir edattır. Verilen kullanım örneklerinin tümünde edat "-A kadar" anlamındadır

(Li, 2022, s. 204). DLT’de ayrıca bir madde olarak verilen “ta, tam, işte, belki, vakit, zaman, asla vb.” anlamlar taşıyan “*çak*” pekiştirme edatıyla ilgisi olmadığı anlamı ve işlevinden anlaşılmaktadır. Çağdaş Türk dil ve lehçelerinin neredeyse tümünde sınırlandırma işlevi ile kullanılan +çe ile anlam ve işlev benzerliği vardır. Edatın /+CA/ eki üzerine getirilen ve Türk dilinin en eski enklitiği olan “ok/ök” ile ihya edilmiş olması mümkündür. Ancak bu durum Gabain’in (1988, s. 105) eşitlik eki olan /+CA/ ile ok birleşmesiyle oluştuğunu belirttiği “*amtı+çak, tam şimdi; çak sini, tam seni*” örneklerindeki “*çak*” kullanımıyla her şartta aynı değildir. Verilen ilk örnek /+CA/ ekinin işlevine uysa da ikinci örnek DLT’de yer alan “*çak*” maddesindeki edattır. Gabain’in (1988) örneklerinde bu ayırım yapılmamıştır. /+CA/ ekinden ihya edilen ve temel vazifesi sınırlandırma olan “cek/cak” ile kuvvetlendirme edatı olan “*çak*” benzer görüntüde olsalar da farklı işlev ve kökene sahiptirler. Köken ve işlev olarak iki farklı yapı olduğu bugünkü Türk lehçelerinden alınan şu örneklerde örnekte bariz bir şekilde görülür:

Temel işlevi sınırlandırma olan, /+CA/ ekinden gelişen **cek~cak**: öğlenecek “öğlene kadar” - Türkmen Türkçesi; Kayergecek barasız? “Nereye kadar gidiyorsunuz” -Kırım Tatar Türkçesi; kaçanga cek “ne zamana kadar” -Karay Türkçesi (Li, 2022, s. 205). Bu örneklerdeki edatlar Eski Türkçe ve tarihî lehçelerdeki /+gA+çA/ >/+A+çA/ nadiren /Ø+çA/ şeklinde sınırlandırma bildiren yapıların çağdaş kullanım şeklidir. Yine çağdaş lehçelerdeki /+CA/ kökenli bu kullanımların bugün Türkiye’de Erzincan, Gümüşhane, Kars, Iğdır, Malatya, Osmaniye, Gaziantep, Amasya, Çorum, Çankırı, Ankara, Eskişehir, Afyon ve Kocaeli ağızlarında kullanıldığı bilinen /(y)AçAK/, /(y)AcAK/ (Yıldırım, 2009, s. 192) sınırlandırma yapılarından işlev ve köken olarak hiçbir farkı yoktur.

Tam, işte, belki, vakit, zaman, asla vb. anlamlar taşıyan çak: Bir yirni çağ kılıp atmaydurlar, Bir yere tam nişan alıp atmıyorlar -Çağatay Türkçesi; Çak bitkide, Tam bitiminde / Çak panayıra, Taa panayıra - Gagavuz Türkçesi; Jeni kolına şak keldi, Yeni, koluna tam geldi -Özbek Türkçesi; Senin kiyiming maa çak kelet, Senin giyimim bana tam geliyor - Kırgız Türkçesi; Çak-çak, Ucu ucuna -Kazan Tatar Türkçesi; Şul sak, Bu sırada -Başkurt Türkçesi; Bu ötük putumğa taza çağ keldi Bu çizme ayağıma tam geldi -Yeni Uygur Türkçesi; Ol çakta, O zamanda -Altay Türkçesi; Üş şerig kelgeştiñ Silerniñ haarınar şak ında, Üç asker gelip sizin kağanınız işte orada -Tuva Türkçesi (İpek, 2009, s. 128-136).

Çağdaş lehçelerde “ta, tam, işte, belki, vakit, zaman, asla” vb. anlamında olan tüm kullanımlardaki “*çak*,” Kâşgarlı’nın Divan’ında /+CA/ ekinden farklı gösterilen “*çak*” pekiştirme edatıdır. Üstte üç lehçeden örnekler verilen, sınırlandırma işlevindeki cek~cak ise /+CA/ ekinden gelişen son çekim edatıdır. Biçimce benzer ancak farklı köken, işlev ve anlama sahip bu iki edat birbiriyle karıştırılmaktadır. Aynı durum “çağı, çağlığı, çamalı, çekem” edatları için de geçerlidir. Deny (1941) ve Kotwicz’in (1953) /+CA/ ekinin kökeni için uygun gördüğü ancak Korkmaz’ın (2023) Kâşgarlı’ya uygun düşmediği için benimsemediği “miktar, zaman, devir, kök” vb. anlamlar verilen “*çak*,” Kâşgarlı’nın da ayrı madde olarak gösterdiği, /+CA/’dan çok farklı işlev ve anlama sahip olan “*çak*” pekiştirme edatının kökeni için geçerli olabilir. Bu edatın /+ça/+ok ~ /+çe/+ök kaynaşması sonucu oluşan son çekim edatından biçimce benzerliği dışında bir ortaklığı yoktur. İşlev ve anlamlar Kâşgarlı’dan ve de Eski Türkçeden beri ayırt edilebilir durumdadır. Nitekim, Arat (1991, s. 373-374) Eski Uygur metinlerinde geçen “*çak* ülgü sanı sekiz tümen tört ming, tam ölçü sayısı seksen dört bin” gibi cümlelerde pekiştirme işleviyle yer alan “*çak*” kelimesinin ek olmadığını, bugünkü çağ kelimesiyle de ilgisinin olabileceğini belirtir. Çağdaş lehçelerdeki karışabilen kullanımlar /+çA+K/ yapısı ile “*çak*” kelimesinin biçimce benzerliği bir sonucudur.

çekem~şekem: Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde yönelme hâli ekinden sonra kullanılan ve sınırlandırma bildiren bir edattır (Alkaya, 2022, s. 554). Türkmen ve Kazak Türkçelerine ait ağızlarda da kullanılan edat Moğolca çege(n) “kadar, ... büyüklüğünde, -A kadar” anlamındaki edat ile ilişkili görülmektedir (Li, 2022, s. 215). Türkmen Türkçesinde çekem/çekim, Kazak Türkçesinde şekem/şekim, Karakalpak Türkçesinde şekem, Nogay Türkçesinde şekim şeklinde kullanılan edat “-A kadar”

anlamıyla daima sınırlandırma bildirir. Türkmen, Kırım Tatar ve Karay Türkçesinde kullanılan, /+CA/ ekiyle pekiştirme enklitiğinden oluşan “cek” edatı ile işlev olarak hiçbir farkı yoktur. Hazar Denizi etrafında yaşayan Türk halklarının, kökenleri bir olan benzer edatları farklı şekilde genişletebildiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Türkçede pekiştirme enklitikleri birbirleri üzerine gelebilir. *Çekem* edatı için de bu durum söz konusudur. Aynı işlevde, farklı biçimde olan “cek/çek” ve “çekem/şekem” edatlarının genişleme biçimleri dışında farkları yoktur. *Çekem* edatı iki pekiştirme enklitiğiyle ihya edilmiş olmalıdır. Moğolca aynı anlam ve işlevdeki “çege(n)” edatının da bu edatlar gibi /+CA/ ile oluşmuş olması gerekir. Bilindiği gibi bu ek Altay dillerinin ortak hâl ekidir. Türk dillerinde mevcut “çek, çekem, çege(n)” sınırlandırma işlevli edatlar; Türkçe, Moğolca ve Mançucada ortak hâl eki kabul edilen /+CA/’dan genişletilmiş şekiller olmalıdır. Eski Türkçedeki /+gA+çA/ kullanımı, günümüz lehçelerinde yönelme hâli eki + “cek/çek/çekem/şekem” şeklinde canlıdır. Türkmen Türkçesi ağızlarındaki “Ağşama çekem: akşama kadar” (Li, 2022, s. 215) ile Türkmen Türkçesi “Kayergecek: nereye kadar” (Li, 2022, s. 205) arasında edatlardaki pekiştirme unsurları dışında fark yoktur. Nogay Türkçesindeki “...argı yağına çekim: öbür tarafına kadar” (Li, 2022, s. 216) örneği ile “kaçanga cek: ne zamana kadar” (Li, 2022, s. 205) örneğindeki kullanımlarda aynı durum geçerlidir.

çen: Güney Oğuz, Türkmen, Azerbaycan ve Çuvaş Türkçelerinde, bir durumun sona erdiği noktayı ve zamanı gösteren bir son takıdır (Li, 2022, s. 216-217). Bu edata benzer, Moğolcada da “kadar” anlamında bir *çinee* edatı vardır (Ersoy, 2021b, s. 293). İki edatın birbiriyle köken ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde Anadolu’da ağızlardaki kullanımlarında olduğu gibi yönelme hâli ekinden sonra gelen *çen* edatı, “-A kadar” anlamındadır. Sadece Çuvaş Türkçesinde yalın hâl ve ilgi hâlinde sonra gelebilmektedir. İşlev ve anlamda herhangi değişiklik olmamasına karşı Çuvaş Türkçesinde yönelme hâli eki üzerine gelmiyor olması nedeniyle araştırmacılarca Çuvaş Türkçesindeki kullanımların farklı bir kökene sahip olabileceği iddia edilir. Ancak /+CA/’dan ihya edildiği, Anadolu’da, Türkmen ve Azerbaycan Türkçelerindeki kullanımlarından Eski Türkçe ve tarihî lehçelerdeki /+gA+çA/ yapısının işlev, anlam ve biçim olarak aynısı olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi /+CA/’nın yalın hâl veya farklı hâl ekleri üzerine gelerek sınırlandırma bildirebilmesi Eski Uygur Türkçesinde, tarihî ve çağdaş lehçelerde mümkündür. Biçim, işlev ve anlam olarak Çuvaş Türkçesindeki kullanımların da diğer lehçelerden farkı olmadığı açıktır. Türkmen Türkçesindeki “şu çaka çen: şu zamana kadar” (Li, 2022, s. 217) kullanımı ile Çuvaş Türkçesindeki “kaşçen: akşama kadar, revol’utsiçen: devrime kadar” (Li, 2022, 217-218) kullanımı işlev, anlam ve biçim olarak aynıdır. Farklı lehçeler arasında edatların isme bağlanma şekillerinde hâl tercihi değişebilmektedir. Bu nedenle kökenlerinin farklı olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Çuvaş Türkçesindeki bazı kullanımlarda *çen* edatı, bir başka edata eklenerek sınırlandırma işlevini pekiştirmektedir. Çuvaş Türkçesinde sınırlandırma bildiren “-A kadar” anlamında “taran” (Ersoy, 2021a, s. 417) şeklinde bir edat kullanılır. Aynı zamanda “taranççen: ...e kadar” (Ersoy, 2021a, s. 418) şeklinde yine aynı anlamda sınırlandırma bildiren bir edat daha mevcuttur. İkinci edatın ilk edata eklenen ve /+CA/ ekinden gelişen “çen/ççen” edatı olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde iki sınırlandırma edatının birlikte kullanımı, sınırlandırma anlamını pekiştirme maksadıyla olmalıdır:

“pır talıka yahin mıy taran şurlıhra larma tivni: bir güne yakın boynuna *kadar* bataklıkta oturması gerekti.” (Ersoy, 2021a, s. 417).

Ançah şak taranççen nikama ta çuptuman vıl: Ancak buraya *kadar* hiç kimseyi öpmemişti o” (Ersoy, 2021a, s. 418).

Eski Türkçe ve tarihî lehçelerdeki /+gA+çA/ sınırlandırma yapısının kuruluş şeklinden bir farkı olmayan “+a+çen” yapısı Azerbaycan, Güney Oğuz ve Türkmen Türkçelerinde canlıdır. Sadece Çuvaş Türkçesinde +a+çen olarak değil, Eski Uygur Türkçesinde de görülen +ø+ça yapılarında olduğu gibi yalın hâlden sonra gelebilmektedir. Sınırlandırma bildiren /+gA+çA/ >/+A+çA/ yapısının sonunda yer alan /n/ ise pekiştiricidir. Pekiştirme enklitikleri +ÇA, +tl eşitlik ekleriyle ve l, n, ŋ, m pekiştiricileriyle sıkça bir

araya gelebilir (Ercilasun, 2008, s. 43). Sınırlandırma bildiren ve yönelme hâli eki üzerine gelen /+ça/+ok>çek/cek edatıyla /+çe+n/ edatları genişletildikleri pekiştirme enklitiği dışında işlev, anlam ve köken olarak bir farklılık taşımazlar.

çenli: Türkmen ve Karakalpak Türkçelerinde görülen bu edat, *çen* edatının +*li* eki ile genişletilmiş şeklidir. Ek ile genişletilmemiş şeklinde olduğu gibi tüm örneklerinde “-A kadar” anlamındadır (Li, 2022, s. 218). Sınırlandırma bildiren edat yönelme hâli eki üzerine gelmektedir. Türkmen Türkçesinde tespit edilen “on güne *çeli*” (Deny, 1941, s. 590) örneğinde “*çeli*” şeklinde de kullanılmaktadır. Kullanımlarından hareketle *çen* edatına +*li* eki eklenerek birbirine yakın iki bölgede pekiştirildiği anlaşılmaktadır. Karakalpak Türkçesindeki kullanımlarında edata getirilen +*lı* ekinin etkisiyle sondaki /n/ sesinin ekle benzeştiği *şelli* şekillerine rastlanır.

çeyin: Türkmen, Özbek, Kazak, Karakalpak, Kırgız Türkçeleri ile Nogay, Tatar, Başkurt Türkçelerinin bazı ağızlarında görülen edat tüm kullanımlarında “-A kadar” anlamındadır (Li, 2021, s. 219-220). Edatın lehçelerde “*şeyin*, *seyin*” şekilleri mevcuttur (Alkaya, 2022, s. 267). Tüm kullanımlarında yönelme hâli ekinden sonra kullanılan edat yer, mesafe ve zamanda sınırlandırma yapmaktadır. İpek (2009), edatın *tegin*>*çeyin*, t>ç şeklinde bir gelişme gösterdiğini belirtir. Ancak *çeyin* edatının görüldüğü lehçelerde aynı zamanda *tegi/tegin*>*deyin* edatı /t/ veya /d/’li olarak kullanılmaktadır. İşlev olarak benzer edatlar olsa da ikisi farklı kelimelerde ihya edilmiş olmalıdır. Lehçelerde sınırlandırma bildiren *çeyin* edatı /+gA+çA/ >/+A+çA/ yapılarının +(y)in ekiyle genişletilmiştir. Pekiştirme görevli ek ve enklitiklerin Türk dili ve lehçelerinde /+CA/ ekine sıklıkla geldikleri bilinen bir durumdur. Bu edatın da /+CA/’ya çeşitli pekiştirme ek/enklitiklerinin eklenmek suretiyle oluştuğu anlaşılmaktadır.

Çağdaş Türk lehçelerinde görülen ve yönelme hâli ekinden sonra gelerek sınırlandırma bildiren +*çe*, *cek*, *çekem~şekem*, *çamalı*, *çen*, *çenli*, *çeyin* gibi edatların /+CA/ eki ile köken ilgisinin bulunduğu, Eski Türkçe ve tarihî lehçelerdeki sınırlandırma yapısı olan /+gA+çA/ >/+A+çA/ yapılarıyla biçim, işlev ve anlam benzerliklerine bakıldığında açıkça görülecektir. Lehçelerde sınırlandırma bildiren kullanımlarından hareketle *çakı* ve *çaklıg* gibi edatların ise /+CA/ ekinden ihya edilmiş olmasalar bile /+CA/ ekiyle köken ilgisi olan bir kelimedenden geliştikleri ayrıca son çekim edatı olmayan, pekiştirme işlevli “çak” edatıyla sadece şekil benzerlikleri olduğu anlaşılmaktadır. Gösterme edatı olan “çak” (Hacıeminoğlu, 2015, s. 306) ile son çekim edatı olan *çakı* ve *çaklı* gibi edatların sadece şekil benzerlikleri nedeniyle karışıklık arz ettikleri lehçelerdeki kullanımlardan açıkça görülmektedir.

Türkiye Türkçesi’nde +A *değin*, +A *dek*, +A *kadar*, +DAn *öte*, +DAn *beri*; Özbek Türkçesi’nde +*geçe*, +*keçe*, +*kaça*; *kader*, *çâgli*; Yeni Uygur Türkçesi’nde +*giçe*, +*ğeçe*, +*kiçe*, +*kıçe*, *tige/tege*, *çağlık*, *keder* (Uçar, 2011, s. 432) şeklinde tespit edilen sınırlandırma bildiren yapıları; çağdaş lehçelerde sıklıkla kullanılan ve /+CA/’dan ihya edilen *cek*, *çekem~şekem*, *çamalı*, *çen*, *çenli*, *çeyin* edatlarıyla /+CA/ ile köken ilgisi olduğu anlaşılan *çakı* ve *çaklıg* gibi edatların bazı kullanımları dâhil edilebilir.

4. Türkiye Türkçesinde ve Ağızlarında /+CA/’lı Kullanımlar

Üstünova (2012), Türkiye Türkçesinde zarf tümleci durumları arasında /-CA/ ekini de göstererek ekin “eşitlik-denklik durumu, eşitlikte benzerlik durumu, görelilik durumu, olarak durumu, sonunda durumu, bundan başka durumu, koşul durumu, oranlama durumu ve küçültme” şeklinde iki durumda on işlevi olduğunu belirtir. Ek, belirtilen bu işlevlerin dışında “nicelik zarf tümleci durumları” arasında ve /+IAr/ ekiyle birleştiği şekli “süreklilik zarf tümleci durumları” arasında gösterilmiştir (Üstünova, 2012, s. 258, 275). Ekin ölçünlü Türkiye Türkçesinde, Eski Türkçe ve tarihî ve çağdaş lehçelerdeki /+gA+çA/ >/+A+çA/ şeklinde sınırlandırma bildiren bir işlevde kullanılmadığı bilinmektedir. Nitekim Türkiye Türkçesinde sınırlandırma, her zaman yönelme durumundaki adlardan sonra *kadar* veya daha seyrek olarak *dek/değin* edatları getirilerek yapılır (Yıldırım, 2009, s. 186). Ağızlarda da bu durum geçerlidir. Sınırlandırma bildiren yapılarda daha çok tercih edilen “kadar” edatı, “gadara, gadanı, gadan,

gadarak, gatlak, gadara, gadem, gadana, gadarın, gadak/gadek” (Akdi, 2024, s. 380) gibi bazı ses değişimlerine uğramış şekillerde ve pekiştirme enklitikleri ile genişletilerek kullanılmaktadır. Ağızlardaki bu pekiştirme eğilimi /+CA/’lı sınırlandırma yapıları için de geçerlidir. Anadolu ağızlarında sınırlandırma bildiren “-A kadar, -A dek/değin” yapılarının yanında yönelme durumundaki adlarla birleşen başka edatlar ve edat benzeri eklerle de karşılaşılmaktadır (Yıldırım, 2009, s. 186).

Eski Türkçeden beri sınırlandırma bildiren /+gA+çA/ >/+A+çA/ yapıları özellikle Güney ve Orta Anadolu’da +(y)AcA, +(y)AcA, +(y)AçA, +(y)AçAK, +(y)AcAK, +(y)AçAn, +(y)AcAn, +(y)AcAnA, +A çeyin, +açIn, +açU, +acâz şekillerinde yoğun olarak görülmektedir. Yıldırım (2009, s. 209-211) söz konusu eklerin yoğun olarak Dulkadirli oymaklarının yerleştiği bölgelerde görüldüğünü belirterek demografik yapılar ve tarihî yerleşim yerlerine işaretleyerek bu kullanımları Dulkadirli Türkmenleriyle ilişkilendirmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında /+CA/’lı sınırlandırma bildiren yapılar içinde bir diğer şekil ise fiilimsi ekleri ve /+CA/ ekinin birleşimiyle kurulan zarf-fiil yapılarıdır. Ağızlarda “-(y)AnAcA, -(y)AnAcAk, -(y)AnAçA, -(y)AnAçAk, -(y)AnAcAn, -(y)AnAçAn, -AnçAn, -(y)AnAçIn, -(y)AnAcâz, -(y)AslyAcA, -(y)Aslcek” (Yıldırım, 2009, s. 197-209) gibi yapılarla sınırlandırma bildiren zarf-fiiller oluşturulmaktadır. Bu yapıların da bazılarının pekiştirme ek/enklitikleri ile genişletildiği görülür. Batı Anadolu’da ise /+CA/’lı kullanımlara göre “kadar” ile kurulan sınırlandırma yapıları yoğundur. Anadolu ağızlarında /+CA/ ekinin sınırlandırma bildiriği kullanımların yoğunluğu kadar kelimelerde kalıplaşarak yeni kavramlar oluşturduğu kullanımlar da sık görülür. G. Yıldırım (2011) /+CA/ ekinin yeni kavramlar türettiği kullanımlarına *Derleme Sözlüğünde* yüze yakın örnek tespit etmiştir.

Buran, sınırlandırma bildiren /+ça/~/+şa/’nın yönelme hâli ekinden sonraki kullanımları için “kadar” edatı fonksiyonunda olduğunu belirterek bunların ekleşmiş bir edat olduğunu söyler (Buran, 1996, s. 171). Çalışmada, eşitlik hâlinin işlevleri arasında sınırlandırma işlevinin özellikle yönelme hâli eki almış zamanla ilgili bazı kelimelere eklenerek “kadar” son çekim edatı işlevinde kullanıldığı belirtilir (Buran, 1996, s. 282-283). Ağızlarda /+A+çA/ ve benzeri yapıların özellikle Orta ve Doğu Anadolu’da hemen her kelimedenden sonra getirilebildiği ve her durumda sınırlandırma bildirdiği düşünüldüğünde hâl eki üzerine kaynaşmış bir “ek-edatın” (Koç, 2000) yönelme hâli eki ile kalıplaşarak sınırlandırma hâlini ihya ettiğini söylemek mümkündür. Bu kullanımların biçim ve işlevinin tarihî ve çağdaş lehçelerdekinden farkı yoktur. Yine ölçünlü Türkiye Türkçesinde edatların istemine göre zorunlu veya seçimsel öge olarak (Boz, 2018, s. 750) bir grup oluşturmasında olduğu gibi ağızlardaki tüm sınırlandırma işlevli sözdizim unsurlarında /+A+çA/ yapıları kendi istemine göre kendi öğelerini almaktadır. Bu şekliyle /+CA/ eşitlik ekinin eklendiği kelimenin öncelikle zorunlu olarak /+A/ hâl ekini alması gerekmektedir. Sınırlandırma işlevindeki zorunlu olan /+A/ yönelme hâli eki, Türkiye Türkçesinde benzerlik işlevi verilmek istendiğinde sadece “-A benzer” edatında kullanılmakta; “benzeri, cins, cinsinden, cinsten, çeşit, denli, derece, gibi, kadar, kabil, kabilinden, misali, tür, türünden, üzere, yerinde, yollu” (Düzgün, 2020, s. 21-27) gibi benzerlik işlevli kelimelerin edat grubu oluşturduğu yapılarda yer almamaktadır.

Sadece benzerlik, eşitlik, sınırlandırma işlevleri dışında Türkiye Türkçesinde /+CA/ ekinin bugün kullanım ve anlam çeşitliliği oldukça fazladır. Özellikle yapım eki olarak sekiz farklı kullanımı, on beş farklı anlam özelliği katan işlevi söz konusudur (Tosun, 2010, s. 1478-1484). Boz (2013) ek için “eşitlik, yakınlık, benzerlik, gibilik, görelilik, durum, uygunluk, zaman, süreç, ölçü, abartı, karşılatırma” gibi on iki işlev sıralar. Anadolu ağızlarında ölçünlü dilden farklı olarak sık kullanılan /+A+çA/ yapılarındaki /+CA/ ekinin sınırlandırma işlevi, Karaağaç (2013) tarafından “sınırlayıcı eşitlik” şeklinde tanımlanmış; “Edirne yolunaça” şeklinde ağızlardan alınan kullanımlarla örneklenmiştir. Ancak diğer birçok çalışmada /+CA/’nın sıfat ya da zarflar türettiği, sözcüğün türünü değiştirdiği ölçünlü Türkiye Türkçesindeki yapım eki özelliği üzerinde durulmaktadır (Ediskun, 1993; Bozkurt, 1995; Tosun, 2010; Balyemez, 2015; Akdemir & İşi, 2017; Doğru, 2018).

5. Sonuç

Eski Türkçe dönemine ait metinlerde sınırlandırma bildiren yapılar arasında yönelme hâli ekinin sonra teg/tegi edatı yaygın olarak kullanılmıştır. Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesine ait eserlerde /+GAÇA/yapılarına rastlanmaz; Orhun Yazıtları'ndaki yoğun kullanımlarda olduğu gibi "teg, tegi, tegin, teginçe, tegrü" gibi edatlar /+GAÇA/yapısı yerine tercih edilir. Uygur Türkçesine ait bazı örneklerde /+CA/ eki yalın hâldeki isimlerden sonra sınırlama bildirebilmektedir. Sınırlandırma bildiren /+GAÇA/yapılarının yaygın kullanımı Çağatay Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde görülmektedir. Özellikle Çağatay Türkçesinde sınırlandırma hâlinin /+ğaça/, /+geçe/, /+kaça/, /+keçe/ eklerinin yanında yönelme hâlinde bulunan isimlere "degin, deginçe, degünçe, tegi, degrü, tegrü, tigrü, tegüre ve çağlıg/çaklık" edatlarının getirilmesiyle kurulduğu görülmüştür.

En eski örneklerinden bugüne bir hâl eki olarak eşitlik, sınırlandırma ve kıyas bildirdiği, sıfat-fiil ekleriyle kalıplaşarak zarf-fiil ekleri oluşturduğu, bazı kelimelerdeki kullanımlarında ise isimler ve zarflar türetebildiği bilinen /+CA/ eki Türkçenin her döneminde yoğun kullanılan eklerdendir. Ekin kökeni üzerine farklı görüşler mevcuttur. Görüşler arasında Türkçe, Moğolca ve Mançucada ortak bir hâl eki olduğu kabul edilen görüş ekin işlevlerinden hareketle en eski ve en çok kabul gören görüş olsa da /+CA/ eki, Çince'den alıntı olan ve Korecede de kullanılan "ㄷ-chi: uzunluk birimi, cetvel" anlamındaki kelimeyle bağlantılı olmalıdır.

Türkçede /+CA/ ile kurulan sınırlandırma yapılarının en eski yazılı metinlerden beri yönelme hâli ekinin üzerine gelerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ekin bu işleviyle, bazı edatların /+CA/ yerine kullanılmasından dolayı belirli dönemlerde yoğun kullanımda olmadığı görülmektedir. Özellikle "cek, çakı, çağlıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin" gibi edatların son çekim edatı olarak sınırlandırma bildirdiği kullanımları, bu edatların /+CA/ ekinin ihya edilmiş yahut /+CA/ ile köken ilgisine sahip edatlar olduklarını düşündürmektedir. Eski Türkçeden beri kullanılan ve Kâşgarlı'da anlam ayrımı açıkça yapılan "çak" kuvvetlendirme edatı ile bağlantısının olmadığı, en eski kullanımlarda ve çağdaş lehçelerdeki son şekil ve işlev özelliklerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde tıpkı Eski Türkçe ve tarihî lehçelerde olduğu gibi bazı edatlar sınırlandırma bildiren /+gA+ÇA/ yapıları yerine tercih edilmektedir. Bugün ölçünlü dilde +A degin, +A dek, +A kadar, +DAn öte, +DAn beri gibi edatların /+gA+ÇA/ yapıları yerine tercih edildiği ancak diğer lehçelerde /+gA+ÇA/ >/+A+ÇA/ yapısının /+gA/>/+A/ + cek, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin şeklinde korunmaya devam ettiği; Anadolu ağızlarında ise özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da hemen hemen her kelimedenden sonra getirilebilen ve sınırlandırma bildiren özelliğinin yoğun kullanımda olduğu görülür.

Çağdaş Türk lehçelerinde sınırlandırma bildiren kullanımlarından hareketle çakı ve çağlıg gibi edatların /+CA/ ekiyle köken ilgisi olan bir kelimedenden gelişmiş olmaları mümkündür. Yine son çekim edatı olmayan, "ta, tam, işte, belki, vakit, zaman, asla vb." anlamlarındaki "çak" pekiştirme edatıyla sadece şekil benzerlikleri olduğu da açıktır. Gösterme edatı olan "çak" ile son çekim edatı olan çakı ve çaklı gibi edatların sadece şekil benzerlikleri nedeniyle ortaya çıkan bir karışıklık mevcuttur.

Bugün Korecede belirlenmiş bir zaman, dönem ya da yerin son noktasını belirtirken -A kadar anlamında kullanılan 가지 (ggaci) yapısının /+gA+ÇA/ >/+A+ÇA/ yapılarıyla şekil ve işlev benzerliği, başka araştırmalarla aydınlatılmaya ve incelenmeye muhtaçtır. Aynı şekilde Moğolca ve Mançucada /+CA/'nın hâl eki olarak kullanımı /+CA/'yı Altay dillerinin ortak hâl eki olarak görmeyi mümkün kılmakta ve başka çalışmalarla detaylandırılmasının yapılması gerekmektedir.

Son olarak köken itibarıyla "ölçü ve sınır" bildiren bir kelimedenden geliştiği anlaşılan +ça, özellikle yönelme hâli ekinin sonra geldiği kullanımlarında bir kaynaşık olarak Türkçenin en eski enklitiklerinden kabul edilebilir. Ekin sıklıkla pekiştirme ek ve enklitikleri ile genişletilmesi yoğun kullanımlarla birleşince /+CA/ menşeli birçok sınırlandırma yapısının oluşması da doğal bir süreç

şeklinde gelişmiş olmalıdır. Eski Türkçeden beri sınırlandırma bildiren ekin “*cek, çakı, çaklıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin*” gibi bazı edatlarla köken ve işlev birlikteliği, “*çak/cak*” gibi pekiştirme edatları ile biçim benzerliği vardır. Türkiye Türkçesinde özellikle ağızlardaki yoğun kullanımların aksine yazı dilinde “*dek, kadar, değin*” gibi edatlarla sınırlandırma yapıları kurulmasına benzer şekilde en eski örneklerinde ekin bir ağız özelliği olarak metinlerde nadir görüldüğü düşünülebilir. Doğu ve Kuzey Grubu Türk lehçelerinde hem yazı dillerinde hem de ağızlarda yoğun kullanılmasından ise ekin sınırlandırma işleviyle Oğuzlardan ziyade Kıpçak ve Çağatay Türklerince daha fazla benimsendiği anlaşılmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100’dür.

Destek Beyanı

Çalışmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklanan herhangi çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Akdemir, Y. ve İşi, H. (2017). Çekim ekinden yapım ekine “+CA”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 14-28.
- Akdi, V. (2024). Türkiye Türkçesi ağızlarında “kadar” edatının görünüşleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 373-385.
- Alkaya, E. (2022). *Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk şiiri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lügat-it Türk tercümesi I,II,III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atay, A. (2002). Eski Türkçe ma/me edatının Anadolu ağızlarındaki kalıntısı. *Türk Dili*, 610, 826-828.
- Atay, A. (2010). Eski Türkçeden bugünkü Türk şivelerine +lğ/+lig>+lı /+li ekli edatlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 55 (2007), 21-32.
- Balyemez, S. (2015). +CA eki, sıfatın anlamını güçlendirir mi? *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(3), 899-917.
- Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç Itigsizler: giriş-metin-tercüme-notlar-indeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Boz, E. (2013). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2018). Sözlükler için yeni bir dilbilgisel bilgi önerisi: ilgeçlerin atadıkları biçimbirimler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 749-758.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Buran, A. (1996). *Anadolu ağızlarında isim çekim (hâl) ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Coşkun, V. (1997). Tarihi Türk lehçeleri ve Özbek Türkçesinde zaman ve mekânda sınırlama görevi üstlenen yapılar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 45, 429-438.
- Çitler, S. İ. (2022). Türk dili tarihi boyunca {+CA} eki ve işlevleri. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri*. çev. (A. U. Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Doğru, F. (2018). Sözcük türünü değiştiren biçimbirimler. E. Boz (Ed.), *Türkiye Türkçesi II biçimbilgisi* (s. 50-78) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Düzgün, K. (2020). *Eşitlik ve benzerlik işlevli sözdizimsel yapılar*. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı* (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ediskun, H. (1993). *Yeni Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2008). La enklitiği ve Türkçede bir “pekiştirme enklitiği” teorisi. *Dil Araştırmaları*, 2(2), 35-56.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2014). *Dîvânü Lugâtî't-Türk: Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, F. (2021a). *Çuvaş Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, F. (2021b). *Moğol dili grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hacieminoğlu, N. (2015). *Türk dilinde edatlar (en eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İpek, B. (2009). *Türkçede pekiştirme edatları*. [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- İpek, B. (2018). Türkçede pekiştirme edatları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13, 479-511.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kıncal R. Y. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Koç, N. (2000). -ca eki üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 582(2000), 505-514.
- Korkmaz, Z. (2023). *Türk dili üzerine araştırmalar I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kotwicz, W. (1953). *Studia nad językami ałtajskimi: Rocznik orientalistyczn*. Krakow.
- Li, Y-S. (2022). *Türk dillerinde son takılar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öner, M. (1999). Türkçede edatlı (sentaktik) isim çekimi. *Türk Dili*, 565, 10-18.
- Öner, M. (2003). Edatların karşılaştırma ve sınırlandırma bağlantıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 47(1999), 146-157.
- Öner, M. (2013). Türkçede dan / den edatı. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı içinde* (s. 3391-3397). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, S. (2016). *Korece hâl ekleri ve Türkçe hâl eklerinin karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Ramstedt, G. J. (1903). *Über die konjugation des Khalkha-Mongolischen*. Helsingfors: Finnischen Litteraturgesellschaft.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Salan, E. (2020). *Eski Anadolu Türkçesinde sınırlandırma yapıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sev, G. (2007). *Tarihî Türk lehçelerinde hâl ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tosun, İ. (2010). Türkiye Türkçesinde +CA ekinin kullanım ve anlam çeşitliliği. *Turkish Studies*, 5(4), 1472-1487.
- Uçar, F. M. (2011). Çağatay Türkçesinde sınırlandırma hâli. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 29(2011), 421-446.
- Üstünova, K. (2012). *Türkiye Türkçesi ad işletimi (biçim bilgisi)*. Ankara: Sentez Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2010). *Ebvâb-ı Şifâ metin dilbilimsel bir inceleme*. Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Yıldırım, F. (2009). Anadolu ağızlarında sınırlama gösteren yapılar. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 185-201.
- Yıldırım, G. (2011). *Türkçede benzerlik, eşitlik ifade eden isimden isim yapma ekleri*. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

Extended Summary

There are many interpretations and points of confusion concerning the origin and function of the suffix /+CA/ in Turkic languages. The limitation function of the suffix suggests a similarity to and a possible origin relationship with certain postpositions currently found in nearly all Turkic dialects. It remains to be clarified whether postpositions with similar or related functions found in various dialects of Turkic — such as “*cek, çakı, çaklıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin*” — are merely functionally similar to +ça, or also share a common origin. In many cases, these postpositions can be seen as continuations of the limitation case marked by the structure /+gA+çA/ >/+A+çA/ in Old Turkic and historical dialects. However, formal confusion has arisen due to the similar use of different words with the same function. Considering the possibility that some of these postpositions may have originally been cognate, but have undergone semantic and functional shifts, it is reasonable to evaluate them separately from the /+gA+çA/ structure based on their current functions.

The frequent use of the /+CA/ suffix in different periods of Turkic, and its clear function in the examples in which it appears, support the view that it can be considered a case suffix. In addition to expressing equality, comparison, and limitation, /+CA/ has also undergone semantic changes and become lexicalized in certain compounds from the earliest written texts. In these cases, it has been accepted as a derivational suffix. While the suffix displays various functional features, one consistent feature in limitation use is that it always follows a dative-marked noun. Just like the aforementioned postpositions used today with the meaning “up to” or “as far as”, such as “*cek, çakı, çaklıg, çamalı, çekem, çen, çenli, çeyin*”, the /+CA/ suffix also indicates limitation when added to a noun marked by the dative case. Nonetheless, some uses of these postpositions reveal functions that differ from the original /+gA+çA/ >/+A+çA/ structure. This study compares postpositions found in dialects and contemporary Turkic languages that are considered to be associated with the limitation structure /+gA+çA/ >/+A+çA/, maintaining similar functions from Old Turkic through to modern varieties.

Limitation Structures with /+CA/ in Old Turkic and Historical Dialects:

It is known that the /+CA/ suffix with limitation function is not highly productive in the texts of the Köktürk, Karakhanid, and Khwarezmian periods. In these periods, postpositions like *tegi* < *teg-i* and *tegü* < *teg-ü* are more commonly used after the dative case. Rare examples such as “ben Bilge Tonyukuk altun yışğaça keltimiz” (“we came up to the golden forest,” ETY 112B, 37) are found in inscriptions. In works from the Uyghur, Karakhanid, Khwarezmian, and Kipchak periods, /+gaça/structures do appear, although in Old Turkic monuments, postpositions like *teg, tegi, tegin, teginçe, tegrü* are frequently used instead of +gaça.

In Chagatai Turkish, structures with /+gaça/are frequently encountered. In this period, it is shown that among the functions of the equality suffix, it was often used to indicate a result or target of movement when added after the dative case. Examples of this usage include:

- *yarım küngeçe* (“until half a day”) [İsk. 209b:19],
- *otuz yaşka yakınğaça nazm étmeydür érdi* (“he hadn’t composed poetry until around thirty”) [Mec. 60b:3],
- *qıyametğaça* (“until the doomsday”) [Mec. 36:2],
- *yol yürüp kéçe subh çağığaça yéttiler şehrnîng kırağığaça* (“they walked through the night and reached the edge of the city at dawn”).

In Old Anatolian Turkish, the suffix /+CA/ appears in limitation structures. In Ali’s *Qıssa-i Yusuf*, expressions like *zindanğaça, bu demgeçe, and beş yılğaça* are examples of /+CA/ being added to a

dative-marked noun to indicate a boundary. It is also observed that in this period, certain case suffixes other than the dative were occasionally used in its place for limitation.

Since Old Turkic, it has been known that the emphatic postposition *çak* differs both in function and origin from the limitation suffix */+gA+çA/*. In historical dialects, these differences in meaning and function can be clearly distinguished.

Limitation Structures with /+CA/ in Contemporary Turkic Dialects:

In contemporary Turkic dialects, postpositions such as *kadar*, *teg*, *tekli*, *teki*, *teñ*, *deñlü*, *tegi*, *degin*, *dağın*, *kibi*, *çen*, *çenli*, *çeyin*, *çaklı*, *hetli*, *şıti*, *cete*, *cetire*, *çetire*, *çitire*, *hıza* are used to express limitation. Some of these are known to be borrowed from other languages or to originate from converbs. Among these, postpositions like *çen*, *çenli*, *çaklı*, which perform the same function as the historical */+gA+çA/ >/+A+çA/ >/+CA/* structures, and the scholarly discussions that link them to the */+CA/* suffix, suggest that they may share a common origin. These functionally equivalent limitation postpositions often combine with nouns marked by the dative case as final postpositions.

The postpositions used in today's Turkic dialects, such as *cek*, *çakı*, *çaklıg*, *çamalı*, *çekem*, *çen*, *çenli*, *çeyin*, are widely used as final suffix-like forms with limitation function. The use of *+ça/çe* after the dative case in these dialects corresponds exactly with the “-A kadar” construction in Anatolian Turkish dialects. In some dialects, like Karakalpak, the variant *-şa/-şe* is used; in Bashkir, the forms *-sa/se* occur.

When examining the formal, functional, and semantic similarities between the postpositions *+çe*, *cek*, *çekem~şekem*, *çamalı*, *çen*, *çenli*, *çeyin* and the */+CA/* suffix in Old and historical Turkic dialects, it becomes clear that these share a common origin. Even if edat forms like *çakı* and *çaklıg* were not directly revived from *+ça*, it is evident they developed from words with a shared root. On the other hand, it is also clear that the emphatic postposition *çak*, meaning “indeed, surely, now, maybe, never” and not a final postposition, is only formally similar to *+ça*. Confusion in dialects seems to have arisen only due to this formal resemblance.

Limitation Structures with /+CA/ in Anatolian Dialects of Turkish:

In standard Turkish, limitation is typically expressed by adding postpositions like *kadar* or less frequently *dek* or *değın* after dative-marked nouns. This structure is also observed in dialects. The frequently used *kadar* postposition in dialects shows phonetic variations such as *gadara*, *gadani*, *gadan*, *gadarak*, *gatlak*, *gadana*, *gadem*, *gadarın*, *gadak/gadek*, and often combines with emphatic enclitics. This tendency to use emphasis is also seen in */+CA/* structures. In Anatolian dialects, besides *-A kadar*, *-A dek/değın*, limitation is also expressed through other postpositions or suffix-like particles combined with dative nouns.

Since Old Turkic, */+gA+çA/ >/+A+çA/* forms indicating limitation have appeared frequently in the forms *+(y)AcA*, *+(y)AÇA*, *+(y)AÇAK*, *+(y)AcAK*, *+(y)AçAn*, *+(y)AcAnA*, *+A çeyin*, *+açın*, *+açu*, *+acāz*, especially in Southern and Central Anatolia. Researchers have noted that these are prevalent in areas historically settled by the Dulkadirli tribe, suggesting a possible ethnolinguistic association. Given that such structures appear with nearly every noun in dialects of Central and Eastern Anatolia, it can be said that these have become fused enclitics reestablishing the limitation case via dative case suffixes. Their form and function show no significant difference from those found in historical and contemporary Turkic dialects.

General Observations:

From its earliest examples to the present, the */+CA/* suffix has been one of the most productive suffixes in Turkic, functioning as a case suffix expressing equality, comparison, and limitation; forming adverbial suffixes through fusion with participial endings; and deriving nouns and adverbs. Various

theories exist regarding its origin. While a widely accepted view is that it is a shared case suffix among Turkic, Mongolic, and Manchu languages, based on function, another possibility links it to the Chinese-origin word “尺 (chǐ)” meaning “measure, ruler,” which also appears in Korean and may imply a deeper etymological connection.

Given its use in contemporary Turkic dialects for expressing limitation, it seems likely that postpositions like *çakı* and *çaklık* have developed from a root word related to +ça. Furthermore, the emphatic *çak*, which expresses meanings such as “indeed, exactly, perhaps, never” and is not a final postposition, is only formally similar to +ça. Misunderstandings due to this similarity are evident in dialectal use.

In modern Korean, the suffix *까지* (*ggaji*), used to express temporal or spatial limits in the sense of “up to,” shows both formal and functional similarity to Turkic /+gA+çA/ > /+A+çA/. This resemblance warrants further research. Similarly, the use of /+CA/ as a case suffix in Mongolic and Manchu suggests that /+CA/ may indeed be a shared case marker across the Altaic language family, and more detailed studies are needed to explore this possibility.

In conclusion, /+CA/ appears to have developed from a root word meaning “measure” or “limit.” Its consistent placement after the dative case shows that it functions as a fused postposition and one of the oldest enclitics in Turkic. With frequent use and expansion via emphatic suffixes, many limitation structures derived from /+CA/ have naturally developed over time. Some postpositions like *cek*, *çakı*, *çaklık*, *çamalı*, *çekem*, *çen*, *çenli*, *çeyin* share both origin and function with +ça, while others like *çak/cak* are only formally similar. Although in standard Turkish today the limitation function is carried out with postpositions like *dek*, *kadar*, *değin*, the /+CA/ suffix, while rare in early texts, has always been more prominent in dialects. The fact that it is more widely used in written and spoken forms of Eastern and Northern Turkic languages suggests that this limitation function was more deeply integrated into Kipchak and Chagatai Turkish than in Oghuz varieties.